

1

De Zenne in Anderlecht vandaag

Riolenmuseum

Van de middeleeuwen tot het einde van de 18de eeuw

De Zenne, een smalle en ondiepe rivier (afbeelding 1), stroomt van zuid naar noord. Het is een bijrivier van de Schelde die zelf voorbij Antwerpen uitmondt in de Noordzee. Men denkt dat de naam Brussel is afgeleid van *broek* (= drassig land) en *zele* (= woonplaats) en dus verwijst naar het feit dat de stad ontstond in de vochtige vallei van de Zenne. Een kleine haven op deze rivier, voor het eerst vermeld in een tekst uit het begin van de 11de eeuw, was een van de kernen waarrond Brussel zich ontwikkelde. Graan afkomstig van nabijgelegen grote landbouwdomeinen en bestemd voor de uitvoer, werd er met platbodemschepen verscheept. Later zouden de handelsgoederen alsmear meer verscheiden worden.

In de loop van de 11de en 12de eeuw bevorderde de installatie van watermolens de economische ontwikkeling van de wijk rond de Sint-Gorikskerk, maar ze verhinderden van dan af wel de verdere doortocht van vaartuigen in stroomopwaartse richting. Aldus werd Brussel het eindpunt van de bevaarbaarheid van de Zenne. Het is ook waarschijnlijk dat de drie eilanden

van Brussel het gevolg zijn van de inrichtingswerken om de molens van water te voorzien. Stroomopwaarts van de plaats waar de haven was aangelegd, vloeide de Zenne samen met de Ransvoort Zenne. Zowel het kleinste eiland als het grootste, het Sint-Gorikseiland, bevonden zich tussen deze twee rivierarmen. Op het kleinste eiland, dat een driehoekige vorm had, waren er *savoiren* ingericht, door de rivier gevoede bekkens waarin zoetwatervissen levend werden bewaard tot ze konden worden verkocht op de markt. Meer naar het zuiden toe bevond zich dan het derde eiland, het Overmoleneiland (de naam verwijst naar een stroomopwaarts gelegen molen), dat ook Sint-Jakobs- of Klein Eiland werd genoemd.

Het water van de Zenne en haar beekjes bleek al vlug onontbeerlijk te zijn voor de ontwikkeling van bepaalde ambachtelijke activiteiten die bijdroegen tot de welvaart van de stad zoals de leerlooierij, het brouwen van bier en de textielproductie. Toen Brussel in de 13de eeuw werd voorzien van een eerste stadsmuur en in de 14de van een tweede, langere en dus een groter gebied omsluitende omwalling, kreeg dat water eveneens een defensieve functie.

Het stroomde in de grachten vóór de muur, waar trouwens ook vis werd in gekweekt, en in verschillende, tussen de twee muren gelegen grachten. Deze laatste waren gegraven als bijkomende verdediging, maar konden indien nodig een teveel aan Zennewater opvangen. Ten slotte werd de rivier ook nog gebruikt om ambachtelijk afval af te voeren.

Op het einde van de middeleeuwen beantwoordde de Zenne, die te ondiep was en te erg kronkelde, niet meer aan de verwachtingen van de kooplui. Een met grote kosten aangelegd kanaal werd vanaf 1561 de voornaamste en vlugste handelsverbinding met Antwerpen. Binnen de muren van Brussel kwamen er nieuwe havendokken. De oude haven op de rivier werd opgedoekt en maakte plaats voor de vismarkt. Om die gemakkelijker bereikbaar te maken kreeg het stukje Zenne tussen de markt en de Sint-Gorikswijk op het einde van de 18de eeuw een overwelling, de onderbouw voor de huidige Visverkopersstraat.

2

Karikatuur van de overstrooming van de Oude Graanmarkt in 1850

Koninklijke Bibliotheek – Prentenkabinet

De Zenne in de 19de eeuw

In de 19de eeuw was de verdedigende en economische rol van de rivier zo goed als uitgespeeld. De stadsmuren werden geleidelijk aan ontmanteld en de grachten opgevuld, tot spijt van de Brusselse zoetwatervissers. Ook de meeste watermolens stopten hun activiteiten. De Zenne diende alleen nog om huishoudelijk en industrieel afval af te voeren, en de hoeveelheid daarvan nam alsmear toe door de economische ontwikkeling en de demografische groei in Brussel. Bovendien vond men het ontoelaatbaar dat de Zenne, die regelmatig buiten haar oevers trad, nog langer de benedenstad onder water zette (afbeelding 2). Na de spectaculaire overstrooming van 1839 werd een onderzoekscommissie belast met het zoeken naar een oplossing. Het zou echter nog tot 1860 duren voor-

3

De Zenne van op de Mandenmakersbrug in stroomafwaartse richting (1867)

Archief van de Stad Brussel

dat de wil er echt was om de problemen aan te pakken, als gevolg van de groeiende bezorgdheid voor de openbare hygiëne. Het steeds sterker vervuilde water van de rivier verspreidde inderdaad een onwelriekende geur die men er toen van verdacht een rol te spelen bij de verspreiding van besmettelijke ziekten zoals cholera. De cholerabacterie, waarvan we nu weten dat ze wordt verspreid via besmet drinkwater, heeft de Brusselse bevolking herhaalde malen uitgedund. Daar kwam nog bij dat men vond dat de wijken langs de oevers van de Zenne in het stadscentrum overbevolkt, verouderd, ongezond en de hoofdstad van de jonge Belgische staat onwaardig waren (afbeelding 3).

4

De werken van de eerste overwelving ter hoogte van de het huidige Beursplein (1869)
Archief van de Stad Brussel

De eerste overwelving (1867-71) en de centrale lanen

De stedelijke overheid lanceerde een oproep voor het indienen van projecten en verzamelde naast de twee verslagen van de commissie van specialisten, een veertigtal ontwerpen om tegelijk de Zenne te saneren en overstromingen te voorkomen. De meeste voorzagen een scheiding tussen rivier en riolering. Wat de rivier zelf betreft, werd ofwel een kanalisatie voorgesteld (meestal met een omleiding van de rivier buiten de stad via het westen) ofwel een overwelving.

Op aanraden van burgemeester Jules Anspach koos de gemeenteraad in 1865 voor het schema van Leon-Pierre Suys. Deze architect stelde voor de rivier op het grondgebied van de stad te overwelfen en daarboven een monumentale, rechte laan aan te leggen. Die zou worden onderbroken door pleinen en in het noorden in twee splitsen, zodat het geheel de vorm van een Y kreeg. Voor de voorstanders had dit plan het voordeel de benedenstad sterk te moderniseren, zoals Haussmann dat had gedaan in Parijs. De nieuwe wijken die de oude vervingen moesten een rijkere burgerbevolking aantrekken.

Daarnaast verzekerden de lanen een vlugge verbinding tussen het Noord- en het Zuidstation.

Als gevolg van de onteigening van de af te breken woningen, werden duizenden inwoners verplicht een nieuw onderkomen te zoeken. De overwelvingswerken namen een aanvang begin 1867. Deze gigantische werken, waar meer dan duizend arbeiders bij betrokken waren, werden eerst toevertrouwd aan een door Britse financiers opgerichte privéfirma, de *Belgian Public Works Compagny*, maar al vlug door de Stad in eigen handen genomen. De rivier werd tijdelijk omgeleid en een groot deel van het oude stadscentrum opengelegd. In de recht getrokken bedding bouwde men een bijna twee kilometer lange, dubbele bakstenen overwelving met links en rechts een collector voor het rioolwater (**afbeelding 4**). Eind 1871 stroomde het water van de Zenne, na het openen van de nieuwe grote zuidelijke sluis, in zijn nieuwe bedding.

De bovengronds aangelegde lanen werden geleidelijk aan voorzien van een nieuwe bebouwing, waaronder enkele indrukwekkende openbare gebouwen (de Beurs, de

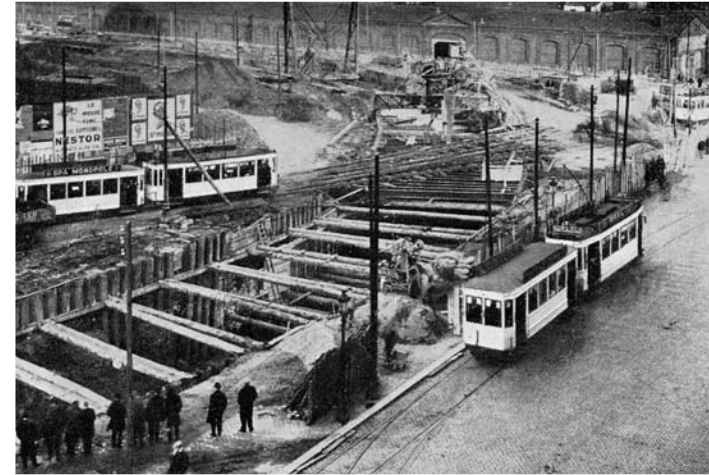
Centrale Hallen). Aangemoedigd door wedstrijden die de mooiste gevels bekroonden, waren de ontwerpen voor huizen en appartementsgebouwen met handelszaken op de benedenverdieping om ter origineelst. In het begin van de jaren 1890 brak men de oude Augustijnenkerk, die door het plan van L.-P. Suys was gespaard, toch af zodat op de plaats ervan een uitgestrekt plein kon worden aangelegd, het huidige De Brouckereplein. Maar hoewel de burgerij graag langs de grote lanen kuisde, gaf ze er toch de voorkeur aan zich te vestigen in de chique wijken die zich ten oosten van de stad ontwikkelden, zoals de Leopoldswijk, de Louizalaan,...

De tweede overwelving (1931-1955)

De overwelving van de Zenne voorkwam nieuwe overstromingen in het centrum van de stad, maar niet in de snel verstedelijkende gemeenten stroomop- en stroomafwaarts van Brussel. Daarom werden twee overlopen geïnstalleerd die bij hoogwater water van de rivier in het kanaal loosden. Maar dat volstond niet. In 1930 besliste men de overwelving van de Zenne uit te breiden in stroomopwaartse (Anderlecht) en stroomafwaartse richting (Laken), en de rivier om te leiden. Ze zou dan niet langer door het stadscentrum stromen, maar onder de westelijke lanen van de ring rond Brussel. De nieuwe dubbele overwelving was breder en van gewapend beton. Maar de werken werden onderbroken door de tweede wereldoorlog. Ze waren pas in 1955 klaar (**afbeelding 5**).

5

Bouwplaats van de tweede overwelving aan het Ijzerplein
CIDEP vzw

7

Reconstructie van een arm van de Zenne die vroeger onder een gebouw van het Rijke Klarenklooster doorliep
Riolentmuseum

Vandaag

De Zenne, overwelfd van Anderlecht tot Laken over een lengte van zes kilometer, stroomt nu onder de westelijke ringlanen. Men kan haar zien voordat ze ondergronds gaat in de nabijheid van het Zuidstation (Veeartsenstraat) en in de bedding van de tweede overwelving onder het *Riolentmuseum* (Anderlechtse poort).

De infrastructuur van de eerste overwelving onder de centrale lanen is grotendeels bewaard gebleven, ondanks de aanleg in de jaren 1970 van een ondergrondse tramlijn ('pre-metro') eronder (**afbeelding 6**). De twee collectoren van de riolering worden nog altijd gebruikt, terwijl het middelste stuk waarin de Zenne stroomde, bij overvloedige regenval het water opvangt dat de collectoren niet kunnen verwerken. Al dat water komt ten slotte terecht in het noordelijke zuiveringsstation.

De transformatie van het stedelijke centrum als gevolg van de eerste overwelving van de Zenne was zo allesomvattend dat de meeste Brusselaars er niet meer bij stilstaan dat de stad ooit door een rivier werd doorsneden. Niettemin bestaan er enkele initiatieven om de herinnering aan het verleden levendig te houden (**afbeelding 7**) en sommigen dromen ervan, zelfs al is dit niet aan de orde, dat op een dag de Zenne opnieuw in openlucht door het stadscentrum zou stromen.

6

Schema van de 'pre-metro' ingericht onder de eerste overwelving die sindsdien wordt gebruikt om het teveel aan rioolwater op te vangen

Riolentmuseum - Illustratie J.J. Maquaire

